

„SZERETKEZZ, NE HÁBORÚZZ!”*

A nők, a nacionalizmus és a háború

Rada Iveković

Írásomban a nők és a nacionalizmus között fennálló kapcsolatot elemzem. Azt állítom, hogy a nőknél az önazonosság és a „másikhoz” való viszony eltér a férfiakétól; ennek tulajdonítható, hogy a nők nacionalista megmozdulásai is kevésbé erőszakosak. Továbbá azt állítom, hogy a nacionalizmus felépítésében alapvetően homoszociális; ha valaki saját nemzetének nőtagjaival szembehelyezkedik, az az egyik első jele a „másik” megsértésének, egyben a „szélsőséges nacionalizmus” alkotóeleme.

Az angol szüfrazsett-mozgalom akkor szakadt meg váratlanul, amikor a nőket emberszámba vevő, valamint a nőket mint a különbség és egyediség hordozóit tekintő nézetek közötti ellentmondás történelmi jelentőségűvé vált. Ez az első világháború során következett be, amikor a szüfrazsettek is gyári munkásként dolgoztak, és sokukat azzal az indokkal engedték szabadon, hogy hazafihoz méltóan viselkedtek, távol tartották magukat a feminista–szüfrazsett tevékenységtől. Vajon mik voltak ők előbb — „nők” vagy a „nemzet” tagjai? Ahogy Jane Marcus írja: „Az első világháború gyakorlatilag véget vetett az angliai nőmozgalomnak, amely nők hihetetlen tömegeivel csaknem ötven éven át küzdött a nők politikai, művelődési, oktatási, választási és törvény előtti egyenjogúságáért, ideértve a házasság, a válás, a gyermekelhelyezés kérdéseit és a munkavállalási gyakorlatot” (Marcus, 1989).

A nők ezek után — jórészt a háborúban tanúsított magatartásuk jutalmaként — kaptak szavazati jogot. A háború és a nacionalizmus a feminizmus feladására irányuló érvként szerepelt, mondván, hogy a nőknek döntenüik kell: vagy a feminizmust, azaz nőiségüket választják, vagy a háború megpróbáltatásait, azaz a nem-

* Köszönettel tartozom Nanette Funknak egy korábbi kéziratomhoz fűzött megjegyzéseierért és azért a segítségért, amelyet e cikk szerkesztésében nyújtott. A tanulmány forrása: *Hypathia* 3. köt., 4. sz. (1993 ősz). 112–125.

zethez tartozást. Ez a kényszerválasztás a nőmozgalom megosztásához vezetett. A tagok egy része kitartott pacifista álláspontja mellett, míg mások a harcoló férfitársadalom támogatását érezték kötelességüknek, és a hadiiparban vállaltak munkát, vagy a fronton vettek részt a mentőszolgálatban. A pacifisták a kisebb-
séget alkották.

Hasonló helyzet állt elő a szocializmus bukásával. Az akkori nőmozgalmak egyes kelet-európai országokban az „égetőbb” politikai feladatok árnyékában elvesztették eredeti lendületüket. Bizonyos kelet-európai feministákat elsősorban antikommunista beállítódásuk vezérelt, másokat — nagyon is hasonló okoknál fogva — nyílt nacionalista mozgalmak ragadtak magukkal. Néhány feminista továbbra is „szocialista” ideálokhoz kötődött, amelyek nem voltak szükségszerűen progresszívek, sőt éppenséggel nacionalisták is lehetnek — mint például Szerbia esetében. A feminizmusnak csupán egy kisebb hányada maradt fenn — széttagolva és függetlenül.

Ezzel párhuzamosan a szervezett feminista mozgalom jelentős része és egy újonnan kialakuló nőmozgalom fonódott egybe, illetve szervezte meg az új béke-mozgalmakat azokban az országokban, melyekben polgárháborúk és területi háborúk fenyegettek, vagy már valójában folytak. A fenti két esetben — előbb Angliában, majd a volt szocialista országokban egyaránt — a nőmozgalmakat megosztotta az adott történelmi helyzet, ezáltal újjászerveződésük vált szükségessé.

A kockázat nagy: nemcsak a nők számára, de a nők révén az egész demokratikus rendszerre nézve is — főként azokban a kelet-európai országokban, amelyekben a nők folyamatosan veszítik el a szocializmus alatt hivatalosan megszerzett emberi jogokat. A nők helyzete egynémely kelet-európai volt szocialista országban, például az NDK-ban vagy Jugoszláviában, sok tekintetben kedvezőbb volt, mint Nyugaton — különös tekintettel a nők anyasági és kollektív jogaira, valamint azokra a szolgáltatásokra, amelyek a nők családban betöltött szerepét támogatták. Az említett két országban sem volt a nők valóságos helyzete jobb a nyugatiakénál — ilyen összehasonlítást nem is tehetünk. Ám létezett egy általános egyenlőség iránti elkötelezettség, amely — bár szándéka szerint nem volt kifejezetten nőközpontú — előnyösnek bizonyult a nők számára.

Mindezzel együtt, a férfiak mellett ezen országok nőpolgárai is kívánták és sürgették annak a szocialista rendszernek a bukását, amely számukra a fenti jogokat biztosította. A nők egyszerre kívánták a szocializmus végét és a szocializmus nyújtotta jogok megőrzését. Ez az ellentmondás különösen jól látszott Kelet-Németországban, ahol a nők kitartóan küzdöttek jogaikért, amelyeket a kapitalizmus visszatérte miatt veszélyben érezttek.

Ezen túlmenően, az egykori Jugoszlávia területén jelenleg zajló háború közepette is főként nők szervezik a béke-mozgalmakat, illetve a helyi humanitárius segítségnyújtásokat. Úgy tűnik, a nők inkább békeszeretők, és az különösen szembeötlő,

hogy mennyivel több nő irányít háborúban álló országban békemozgalmat. Ez, persze, csak részben igaz, hiszen a hadseregből elszökött férfiak nem jelenhetnek meg nyilvánosan békeaktivistaként, mert elfoghatják és újra a frontra küldhetik őket. Annak ellenére, hogy a nők kisebb számban fognak fegyvert, mint a férfiak, belekeverednek a háborúba, még ha nincs is róla tudomásuk. Ennek az az oka, hogy maga a fennálló rendszer és annak szimbolikus szerkezete támogatólag hat a háborús politikára, és azt az uralkodó csoportot részesíti előnyben, amelyet történelmileg a férfiak alkotnak. Ugyancsak a domináns nem határozza meg a háborús „érdekek”-et, jóllehet ezeket a nemektől független, általános („emberi”) érdekeknek tekintik. A társadalmilag gyengébb helyzetű csoport tevékenységét az állam ugyanezen csoport hátrányára használja ki. Ami itt alább következik, abból kiderül, hogy a korábbi Jugoszlávia területén zajló háború jelentős mértékben nem a női, hanem a férfitestvériség ügye.

I.

Ahhoz, hogy a helyzetet megértsük, elemeznünk kell: mi is forog jelképes értelemben kockán külön a nők és külön a férfiak szempontjából a harci gépezeten belül — mivel a nemek közötti különbség ennek egyik legfőbb szervező elve. A jelképes rendre és a társadalmi viszonyokra jellemző, hogy minden hatalmi rendszer más, korábban létező hatalmi rendszereket használ modelljéül. Önmagát ezekre a modellekre vetíti ki, amennyire csak lehetséges. A bináris modellek — különösen a nemek bináris modellje — azok a jelképes hatalmi rendszerek, amelyek révén a jelképes rendszer működni tud, és amelyre a rendszer vetíti önmagát. Ez a kivetítés „legitimálja” a gyakorlatot és az uralmi helyzetet. Ez főképpen abban mutatkozik meg, hogy a háború és a nacionalizmus szélsőséges esetei átvesznek, illetve befogadnak olyan modelleket, amelyek a nemek közötti különbségeken alapulnak, és önigazolásul ezekre hivatkoznak. Saját előnyükre használják ki és manipulálják a nemek közötti különbségeket, és e szerint is szerveződnek. Ebben a folyamatban az ellenség, azaz a másik nép, a Másik szerepét kapja, a Nőhöz hasonlóan. A nemzeti mozgalmak jelképes rendszerének tulajdonképpen azért van szüksége a Másik megalkotására, mert ez uralomra jutásának indirekt eszköze; a Másik léte tehát szerves részét képezi.

A nemek kisajátítása a nacionalista mozgalmak céljaira nem azt jelenti, hogy egyértelmű megfeleltetés áll fenn a nemi és a háborús szerepek között. Nem minden férfi, sőt talán a férfiak többsége nem is azonosul a háborúval, de az a teljes szerkezet, amely lehetővé teszi, illetve előidézi a háborút, olyan módon épült ki, hogy az az erősebbnek kedvez, legyen az bár társadalmilag, politikailag, történelmileg vagy katonailag erősebb pozícióban. A politikai és a jelképes rendsze-

rek „hímneműek”, mivel a történelem során bennük a hímnem vált uralkodóvá — természetesen nem abban az értelemben, hogy ez minden egyes férfiúnak, illetve önmagában a férfiúságnak felróható lenne. Valójában, még ha készen is állnak arra, hogy uralkodó jellegüket feladják, és ennek érdekében látható erőfeszítéseket tesznek is, a múlt továbbra is a politikailag és nemi értelemben uralkodó csoportot támogatja. A pusztá akarata, hogy a történelem folyamán megszerzett előjogokat feladják, nem elégséges ezek végleges megszüntetéséhez. Ezek az előjogok továbbra is „karmként” tapadnak az uralkodó csoporthoz, minthogy a múlt egyben része a jelennek is.

A szimbolikus rend szintjén mind a katonai ideológiában, mind a háborús gépezet uralkodó propagandájában, mind az új mitológiában használatos kulturális és társadalmi sztereotípiák egyaránt nemekhez kötődnek. Minden kifejezésnek, kijelentésnek és fogalomnak szexuális „értéket” tulajdonítanak, egyértelműen a férfi-identitásúnak tekintett formák előnyére. Következésképpen a férfiak „a nők bátor védőkatonaí”, a férfi a nemzeti hős, a nők csupán a fiúk és katonák szülőanyái. A férfiak „áldozzák fel magukat a nemzetért”, ők testesítik meg az ideális nemzeti típust, és nekik kötelességük, illetve előjoguk, hogy fegyvert fogjanak. Ha nem „a mi fiaink” „bátorságán” (mint „férfias” vonáson) állna, a nemzet már régén romjaiban heverne.

II.

Amint azt Klaus Theweleit (1987) kifejtette, a harcosok egymással „testvéri” kapcsolatban állnak, együtt vesznek részt a háború rítusaiban, az együvé tartozás mély érzése lakozik bennük, mivel a (jelképes és valódi értelmű) Nemzet azonos nemzedékbeli „fiai”. Maguk között „egyenlőek”-nek tartják egymást, de köreiken kívül senkit. A testvériség, a csoporttudat a „másik” — az ellenség (a „Külső Másik”) és a nők (a „Belső Másik”) — kizárása révén jut kifejezésre. A „testvérek” akkor nyerik el azonosságtudatukat, ha a csoporthoz tartoznak, és sikerül a Másik kizárásának, ill. a felette való uralomnak az érzését árasztani. A „testvérek” annál könnyebben nyerik el azonosságukat, minél kegyetlenebbül viselkednek. Nőkről alkotott képük megoszlik: „a mi asszonyaink” fehérek („a jók”), míg az ellenség asszonyai „vörösek” (a „rosszak”). Ennek értelmében: míg a férfi-testvériséget a csoporttudat alapozza meg, addig a női testvériségre ez nem vonatkozik. A férfi-testvériség (brotherhood) a vallási közösségek révén hosszabb múltra tekinthet vissza. Figyelemre méltó, hogy „szerzetes”-rendről (brotherhood) beszélünk, még ha apácák alkotják is.

Ezek a testvéri közösségek a nemzeti konfliktusok idején lépnek működésbe. A nacionalizmusnak több fajtája létezik: antiimperialista, illetve gyarmatosítás-

ellenes, valamint a kizsákmányolással vagy a politikai hatalommal szembenálló nemzeti mozgalmak.

A húsz évvel ezelőtti gyarmatosításellenes és antiimperialista küzdelem, illetve ellenállás, az első posztkolonializmus korszakában a harmadik világbeli nemzeti mozgalmak pozitív jelentést hordoztak — legalábbis a nők vonatkozásában. Ennek a dolgozatnak azonban az az egyik alapvető kiinduló feltételezése, hogy a huszadik század végi radikális nacionalista mozgalmak, mint amilyenek a volt Jugoszlávia köztársaságaiban működnek, a bináris, kettős szembenállás olyan egyvidejű mechanizmusai, amelyek hosszú távon kivétel nélkül háborúhoz vezetnek. „Radikális nacionalizmuson” a nagyon harcias nemzeti mozgalmat és/vagy egy korábbi nemzeti mozgalom előrehaladottabb szakaszát értem.

A „radikális nacionalizmus” területeket foglal, más nemzeteket űz el, „etnikai tisztogatást” vezet be stb. Egy politikailag pozitív és megerősítő mozgalomból kiinduló nemzeti mozgalom — a történelmi helyzet következtében — nagyon veszélyessé is válhat, mint amilyen a nemzeti szocializmus (nácizmus) volt. A nemzeti mozgalmakat, de még a radikális nacionalizmust is nagyon nehéz meghatározni, mivel jelentéskörük nem állandósult, változó tartalmakat, helyzeteket és folyamatokat fednek.

III.

A polgárháború, a *guerre fratricide*, a *Bruderkrieg* (testvérháború) olyan háború, amely nevében bizonyos nyelveken nemi megkülönböztetést, sőt családi viszonyokat tükröz. A fiútestvérek kötelessége a hadviselés, ezzel szemben a sztereotípiák szerint a lánytestvéreknek az a dolga, hogy harisnyát kötögessenek a szeretett katona számára vagy ápolják a sebesülteket. Azokban a forradalmi jelentőségű küzdelmekben, amelyek valamely uralkodó csoport hatalomból való eltávolítására irányulnak, a nőknek is jó esélye van a „csemegézés”-re. Margaret R. Higonnet azt állítja, hogy „a nők számára az alávetettségéből az egyenlőségért folytatott küzdelem szükségszerűen az engedetlenségben testesül meg, ennél fogva inkább tartozik a királygyilkosság, a pater populi erőszakos eltávolítása, mint a testvérgyilkosság körébe” (Higonnet, 1989).

Úgy tűnik, a nők számára a testvérháborúk nem nyújtanak vonzó „terepet”. Némely elemzők, köztük Higonnet, ezeket a háborúkat valósággal a nők ellen folytatott háborúknak tartja.

Amikor elfogadom ezt az értelmezést, nem arra gondolok, hogy ezeket a háborúkat szükségképpen a nők ellen vívják, még ha akadnak is köztük olyanok, amelyekben a nőket különösen kegyetlen és kirívó támadások érik — például a jelenlegi Bosznia—Hercegovinában zajló háború is ilyen.

Inkább arról van szó, hogy a polgárháborúban a Másikkal való együvé tartozás, a Másikhoz fűződő állandó kapcsolat van kitéve támadásnak. Ugyanakkor a nőkben látják a kölcsönös kapcsolat elvének megtestesülését. A nőket kevésbé gyötrik belső vagy testi korlátok, nem foglalkoztatják őket különösebben a kötöttségek, hacsak támadás nem éri őket; ez vonatkozik a nők külső, politikai korlátok iránt ugyancsak elfogadóbb magatartására is. A nő minden helyek helyét jelenti. E kérdések részben az identitásnak és a szubjektum kasztrálódásának problémájához kapcsolódnak.

A nők mind testi, mind szocializációs értelemben hagyományosan ahhoz vannak hozzászokva, és ezt el is várják tőlük, hogy befogadják a másikat. A nők inkább hozzá vannak szokva ahhoz — amint ezt a közösülés és a terhesség tényei is bizonyítják —, hogy magukba fogadják a „Másik”-at, és ezt meg is teszik. Míg a nők elsődleges szerelmi tárgya, az anya, ugyancsak nő, addig neveltetésük során arra készítik őket erősen, hogy fogadják el a „Másik”-at. A nők más kultúrákhoz is könnyebben alkalmazkodnak, házasságkötés céljából a férfiaknál gyakrabban adják fel eredeti lakóhelyüket, és válnak egy másik közösség tagjaivá. Eleget tesznek annak a kényszernek, hogy családi nevüket megváltoztassák, illetve elhagyják. Bizonyos nemzeti hagyományok szerint, mint például a hinduban, a nők még utónevüktől is megválnak — jelképeként a személyiségváltozásnak. A nők önmeghatározásában ugyancsak erősebb szociális kötődés jut kifejezésre a Másik (pozitív megértése) iránt, amikor önmagukat egyértelműen a családon belül helyezik el. A kötöttségek a nők számára sokkal inkább fakadnak a kapcsolatokból, mintsem akadályoznák azok létrejöttét. A nők kevésbé markánsan választják szét a belső és a külső világot, külön-külön mindkét dimenzióban könnyen mozognak, de a váltás sem jelent gondot a számukra.

A nők származásmódja szintén eltér a férfiakétól abban az értelemben, hogy a férfiakat a másik nem, míg a nőket a saját nemük hozza világra. A pszichoanalízis számos társadalmi vonatkozású következtetése ebből az egyszerű tényből fakad. Ugyancsak ez az első és egyben legjobb bizonyítéka mind a biológiai, mind a társadalmi aszimmetriának. Másfelől viszont a férfiak fantáziájában kialakult képzet él arról, milyen veszélyes is lehet egy férfiegyedre, de az egész férfitársadalomra nézve is az, ha áthágják a Másiktól elválasztó akadályokat, illetve megsértik a férfihatalomról felállított elv eredetmítoszait (például a *vagina dentata* mítoszt, vagy a Zeusz által közvetlenül, anya nélkül születő Athéné mítoszt).

Ezek a fenti különbségek adják meg a magyarázatát annak a ténynek, hogy a jelenleg folyó balkáni háború(k)ban, mint oly sok másiban is, a nők összehasonlíthatatlanul kevésbé erőszakosan viselkednek, általában együttérzést és hajlan-

dóságot tanúsítanak arra, hogy segítsenek és megértsék a másik oldalt. A gyakorlatban szervezik a lehetséges legszélesebb körű ellenállást az állami erőszakkal szemben, és igyekeznek a maximális emberbaráti segítséget nyújtani.

Az itt elmondottak közül azonban semmit sem szabad akár esszencialista, akár biológiai determinizmusként értelmezni, amely a nő „természetét”, illetve „végzetét” változatlanúságra ítéli. Éppen ellenkezőleg: a „biológiai” és a „társadalmi” én minden emberi lényben szüntelen kölcsönhatásban van, ezért lehetetlen és értelmetlen bármit is „természetesnek” vagy „társadalmi” minősíteni. Én a megkülönböztetést is elutasítom, mellesleg, ha nem teszünk ilyen különbséget, azáltal az esszencializmus vagy biologizmus is talaját veszíti. Az emberi faj jellegzetessége, hogy az emberi természet társadalmiasulása és a társadalom „természetiesedése” egyenlő mértékben szükséges.¹ Ebben a felfogásban azt, hogy a nőkben minden megfér, nem a biológiai jelentésben kell értelmeznünk, hanem annak az újjáalakított szimbolikus rendnek a szimbolikus értelmében, amelyben a nőknek is van szavuk, és amelynek egyszerre képviselt és képviselhető tagjai.

Ínkább a nőkben, mint a férfiakban jelenik meg a különböző jellegzetességek jelképes keveredése, illetve találkozása, a *métissage*, a *brassage*. Ezt a *métissage*-ot (faji keveredést), amelyet a nők jobban elfogadnak, létrehoznak és megjelenítenek, azaz magukat a nőket támadják azok, akik saját eredetüket kívánják megtisztítani, ezáltal mintegy „megszabadítva” önmagukat a Másiktól, egyben tagadva a Másikat. A keveredés olyan jelenség, amelyet az agresszor nemcsak teljes mértékben szétrombol, de mint a teremtés egyik ereje, egyben kisajátítja azt. A teremtés mind kulturális, mint biológiai értelemben ebben a keveredésben valósul meg, ezért ébreszti fel kisajátítása iránt a vágyat, egyben a nők mint e keveredés jelképei és megtestesülései feletti irányítás szükségességét. Logikusan és nem véletlenszerűen ugyanez a magyarázata annak is, hogy a jugoszláviai háborúban az agresszor városokat rombol le.

A városok a kultúrák bölcsőhelyei, a kultúra pedig törvényszerűen keverék, minthogy új kultúra csak egy másik, már létező kultúrán alapulhat; más szóval eredete soha nem lehet *tabula rasa*. Ezzel szemben a radikális nacionalisták — paradox, egyben öngyilkos módon — *tabula rasa*-ként fogják fel a kultúrát.

A jugoszláviai agresszor ebben az értelmetlen és végső fokon önpusztító háborúban kialakít egy nemzeti „mi”-t, amelyet eltökélt férfisovinizmus és rasszizmus jellemez — minden(ki) mást kizáróan férfiak részvételével. Ezért bukkan fel a Rambo-szerű harcos alakja ebben a kegyetlen, szexuális értelemben erőteljes és rasszista testvériségben, továbbá a rasszista dalok ugyanezért nemcsak az ellen-

¹ Sem a biológiai, sem a társadalmi érvet nem szabad valaki más ellen tévesen felhasználni, ahogy egy múltbeli igazságtalanság vagy megkülönböztetés sem indokolhat jelenlegi vagy jövőbeli igazságtalanságot.

séges nemzet, de az ENSZ nem-európai országokból származó békefenntartó katonái (akiket „majmok”-nak neveznek) ellen is szólnak. A város nem ennek az új „hősnek” a bölcsőhelye, aki legfeljebb a nyomasztó szocialista külváros szülötte, ami által sohasem lesz részese a kifinomult, nőies, városi életnek. Átvitt értelemben a városi élet a vidéki ember szemével kasztrált férfinak tűnik, mivel azt a benyomást kelti, hogy a mostoha falusi élethez képest könnyű és kényelmes. Az új hős pedig azért gyűlöli, mert irigylí. Abban a hagyományos szemléletben nevelkedett, amely azt hirdeti: „Ne légy nő!”, más szóval „Ne légy gyáva!”. Azáltal akarja lerombolni ezt az általa megérthetetlen helyet, amely soha nem fogadta őt be, hogy autista álmaiban származását nyomatékosítja önmagában.

Mindezen okoknál fogva ezek a háborúk jelképes értelemben nőellenesek. De semmi ne indítson minket arra, hogy azt higgyük, csak a nők az áldozatok: az egész társadalom áldozat, nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül.

Természetesen a háború és a nacionalizmus a gyakorlatban is több szempontból nőellenes. Valóságos és nem csupán jelképes áldozatnak — sőt legtöbbször valódi áldozatnak — újra csak a nők vannak „kitéve” különféle szenvedések, bántalmazások, a nemi erőszak stb. előtt. A nemi erőszak által az elkövető a nő keverékjellegetében rejlő hatalmától fosztja meg.

IV.

Vizsgáljuk meg közelebbről e kétpólusú modelleknek a nacionalizmusban és háborúkban játszott szerepét! Amint azt gyakran megállapították már, a gondolkodás bináris modellje elrejtí a „kincstári” szimmetria mögött meghúzódó, valójában aszimmetrikus szerkezeteket. E kettős gondolkodásban az elnevezéspárok egyik felét általában femininnek, a másikat pedig maszkulinnak tekintik. Ezen belül a nőneműt Püthagorasz követői óta negatívnak — amint arról Arisztotelész *Nikomakhoszi etika* című műve beszámol. Más fogalompárok hasonló példái nem pontosan illeszkednek ebbe a rendbe, mindazonáltal alapvetően nemi szempontúak, és jellemzőek a nyugat-európai gondolkodás egész történelmére. A modellek annak ellenére hordoznak nemi töltetet, hogy erre nem utalnak nyíltan. Ilyenek például: jó-rossz, jobb-bal, négyzet-téglalap stb.

A valóságban nem áll fenn igazi egyensúly minden egyes pár két tagja között, hanem az egyik alárendeltje a másiknak. Az alárendelt tagot kivétel nélkül nőneműnek és — a tökéletesnek elfogadott, hímnemű domináns félhez képest — tökéletlennek tekintik. Ez a helyzetkép megelőzi nyelvi tükröződését: jelen van benne és együtt jár a nyugati gondolkodásmóddal. Mi pedig tudat alatt elfogadjuk, feltéve, hogy nem kifejezetten a tudattalant vizsgáljuk. A gondolkodásnak ezt a kétpólusú modelljét saját gondolkodási hagyományunk annyira szívesen látta,

dédelgette és továbbfejlesztette, hogy végső soron már magáévá is tette. Az ilyen és ehhez hasonló kettős szerkezetek öltének testet az ellentétre épülő nacionalizmusban és a háborúkban is.

Ezért fordul kiemelkedő tanulmányában (Freeman, 1989) Barbara Freeman Elaine Scarryhoz: „A háború olyan versengés, amelyben a résztvevők egymással szemben sorakoznak fel és olyasmit csinálnak, ami végül lehetővé teszi, hogy az egyik oldalt a győztesek, míg a másikat a vesztesek oldalának nevezzük... Amikor a résztvevők megállapodnak a háború megindításában, ezáltal egy önmegsemmisítő kettős rendszerbe kényszerítik magukat... olyan formális kettősségbe, amely — minthogy szüntelenül hangsúlyozza a kettősség fennállását — eszközt szolgáltat önmaga felszámolásához és helyettesítéséhez, létének szingularitása folytán. Az első főbb jellegzetesség itt, a háborúba lépés pillanatában az az átmenet, amely a multiplicitásból a bináris helyzetbe vezet; a második jellegzetesség pedig az az átmenet, amely a háború befejezésének pillanatában a kétpólusú rendszerből az egypólusúba vezet” (Scarry, 1985).

A nemzeti konfliktusban és a nacionalista háborúkban az apa-alakkal (a nemzet atyja) való azonosulás is lejátszódik. Lélektani értelemben ez regresszióra utal (a szülővel, az eredettel való azonosulás). Ez a regresszív identifikáció, a „magasabb”, illetve „idősebb” előljáróval (és az apa-alak ezzel szükségszerűen együtt járó pozitív–negatív megosztásával) a férfiak számára azt a jelentést hordozza, hogy saját nemük körében lelnek biztonságot, míg a nők számára azt, hogy a másikéban. Mindkét esetben, minthogy férfiak és nők egyaránt válhatnak nemzeti harcosokká, ezáltal az azonosulási folyamat által „közösség” és nem „társadalom” jön létre. A közösséget a másik (adott esetben a szomszédos) közösséggel való szembenállás eredményezi, ám a nők részére ez kettős viszonyulást jelent.

Azért beszélhetünk kettős viszonyulásról, mert bár a nők lojalitással tartoznak a hazájuknak, a nemzeti érdekek ellentétben állhatnak saját női érdekeikkel. Másodszor: az apával való azonosulás során ők a tőlük különbözővel azonosulnak, tehát egyenlő mértékben fogják követni és megtagadni mind az apa-szimbólumot, mind pedig saját énképüket.

Az apa-alak megosztása azt jelenti, hogy az „ő” (a másik népcsoport) vezérük lesz a „rossz apa”, és a „miénk” a „jó”.

Ezek a csoportok a valláshoz hasonlóan a valóságosnál „magasabb” hatalmat tulajdonítanak maguknak, és az ezzel való azonosulás teszi jogossá azoknak az erőszakos fellépését, akik betöltik ezt a hivatalt. Minden egyén feláldozza ennek saját személyiségét, akár ha egy hatalmas felettes-én irányítaná. Az ily módon összeállt csoportok hamarosan nemzetnek nevezik magukat, és a nemzetállam eszményét dédelgetik, hogy kívülről biztosítsák azt a szükséges vázat, amely belsőleg hiányzik belőlük. Voltaképpen saját azonosságukat a mások elleni erőszakban nyerik el.

A nők és a férfiak jelentős különbséggel azonosulnak az apa-figurákkal. A férfiak számára ez az azonosulás a Másik kizárását jelenti, tehát ők egy „ugyanaz”-zal azonosulnak. Ugyanakkor a nők számára ez az azonosulás ellentmondást hordoz, mivel ők a „különböző”-vel azonosulnak. A közös nemzetiség egy nő számára nem a vele azonos neműből való szimbolikus eredetet vagy a Másik (nem) kizárását jelenti, hanem a vele való együttélést, tekintve, hogy az apa-alakkal való azonosulás önmagában jelent keveredést és bevontságot, amint az — ideális esetben — a vágyott és engedélyezett „incesztus”-ban kifejeződik.² Ezzel szemben a férfiak hűségessége az apa-figurához (ideális esetben a katonáskodás) elvben fennmarad, a „tisztaság” szimbólumának elismerése révén. Ez az elfogadott és elfogadható férfi homoszexualitásban mutatkozik meg, jóllehet a férfiakat ez nem akadályozza meg abban, hogy nőkkel közösjenek. De a nőket nem szeretik, és a hozzájuk fűződő kapcsolatot csupán másodrendűnek tartják — hasonlatosan a szókratészi–platóni hagyományhoz, ahogy azt a feministák vagy Foucault értelmezik. Nekik ez a Másikból való szimbolikus eredetet jelenti.

A nők és a férfiak ezen eltérő jellegű szimbolikus hazafisága, akárcsak a már fent tárgyalt okok, eredményezik azt, hogy a nők tettekben megvalósuló hazafisága kevésbé harcias és gyilkos, és hogy a nők még hazájuk védelmében is kevésbé hajlanak az erőszakra, mint a férfiak. A kevésbé erőszakos viselkedés — egyebek mellett — a nők szocializációjának is egyik célja. Mindezekkel együtt sem lehet ugyanakkor azt állítani, hogy a nők kevésbé veszik ki részüket a nemzeti mozgalmakból, következésképpen azokból az erőszakos megnyilvánulásokból, amelyekben a szélsőséges nacionalizmus fő áramlatainak elemi tulajdonságát véljük felfedezni. A hazafiaknak csoportalakítási mítoszokra is szüksége van, amelyek aztán igényt ébresztenek „a nemzet születésé”-ről szóló legendák iránt és az iránt, hogy a „mi” népünk legyen a legősibb, a legjobb — egyben „férfias” és „hősies”. Az eredet újrakisajátítása a férfi hazafiak részéről szükségszerűen olyan igény, amely egyszerre jelenik meg a nemzet és a nemiség szintjén. Az „eredet” születést jelent, és a hazafiúi elképzelés a „tisztá” eredet vagy „a nemzet születése” igényében ölt testet.

A nők és a nőktől való származás nem biztosíthatja a „tisztá” eredetet a férfi hazafiak számára, mivel a női nem jelképes értelemben keverék. A nők mint a gonosz megtestesítői és a nők mint a keveredés megtestesítői egyáltalán nem alkotnak ellentétet, mivel éppen a keverékjellegben látják a gonoszt. Az eredetnek aztán ez a mítosza tehető felelőssé a Másik következményes kirekesztéséért.

Az eltérő kizárásával együtt járó nemzeti érzés, erőszak és a háború előtérbe helyezése közben a férfiaknak meg kell szabadulniuk az elsődleges szerelmi cél-

² Mussolini vagy Hitler a nők számára az „Apát” szinte mint Istent jelenítette meg, anélkül, hogy bármiféle nehézséget okozott volna az incestus és fogalmi ellentmondás.

tárgy, az anya iránt mint eltérő iránt érzett szerelemtől. És itt válik világossá a „testvériség” jelentősége! Első feladata tehát a „leánytestvérek” megsemmisítése, a saját nemzetiség leánytestvéreirel kezdve. A testvériség legfőbb ellensége tehát a csoporton belüli, a belső Másik, ideértve a férfiakban jelképesen megbúvó nőt és a nőiség alapelvét (Theweleit, 1987).

V.

A (férfi) nemzettudat mint a Másik kirekesztésének alapelve tehát egyszerre jelenti mind a Másikkal, mind a Másikból való eredet tagadását. A tisztaság és egyneműség követelményét fejezi ki nemzeti és szexuális értelemben egyaránt. A nemzeti „ok” rendszerint egy nemiséggel átítatott állításban jut kifejezésre: a „mi” népünk „hősies”, „becsületes”, „erkölcsös” és „férfias”. A másik nemzet „férfiatlan”, „gyáva”, „nőies” és „becstelen”. A szexuális elem teszi lehetővé és építi fel a reprezentációt, a gondolkodásnak és a politikai uralomnak ezt a nagyon lényeges alakzatát, amely egyike a szimbolikus birodalom azon működési formáinak, amelyek által az uralkodó csoport hatalmát gyakorolja. Az atyáúristent, a Nemzet Szülőatyját vagy a politikai Vezetőt a Fiú, a Férfi testesíti meg, aki az ő igaz küldötte és képmása.

A parlamenti és közéleti politikai képviselőt ez a csoport sajátítja ki önmaga számára; ez jól követi — egyben meg is teremti a normát: a fehér és nagy hatalmú férfi alakjában. Bárki, aki ettől eltér — tévedésből vagy rosszul van képviselve, esetleg nem is lehet képviselni. Úgy van beállítva, ha egyáltalán, mint szabályt erősítő kivétel. Ugyanakkor ezt a téves képviselőt nem ismerik el nyíltan. A képviselői rendszerben a férfiak (az etalon) egyszerre képviselik a férfiakat (az „azonos”-akat) és a nőket (az „eltérők”-et). Nyilvánvaló, hogy nem tudhatják az eltérők sajátosságait megjelölni. Ugyanaz az elemi aszimmetria tükröződik a férfiak és a nők között, mint amit a reprezentáns és a reprezentált között figyelhetünk meg. Az első alak (nyelvtani értelemben is) erősebb, mivel az az alábbi egyenlőség mindkét oldalán szerepel; de egyben magasabb szintű gyűjtőfogalom is, amint azt az angol, a francia (és a magyar) nyelv bizonyítja. Tehát elmondható, hogy: ember = (férfi)ember + nő.

A nők a reprezentációban a tárgy funkcióját töltik be, amelyet a reprezentáns (jelölő) jelenít meg (jelölt). *Néma* szerepre kényszerülnek, minthogy valaki más beszél az ő nevükben. Helyzetük politikailag igen zavaros. Világos, hogy jobb dolog, ha az embert a Másik képviseli, mintha senki sem képviselné. (Márpedig ez itt a valódi alternatíva.) Tény, hogy még jobb lenne, ha az ember önmagát képviselhetné. Abban kell reménykednünk, hogy egy napon kiszabadulunk ebből a felemás szimbolikus rendszerből, és ezt a szökést minden fronton meg kell

kísérelni: kerülő utakon és bomlasztva, valamint a nyelv rendszerén belül és által is, amely szintén e szimbolikus rend részét képezi.

Jöllehet a nemiség a nemzettudat csupán egyik alkotóelemeként áll előttünk, mégis lényeges, mivel ez hozza létre a nemzeti tisztaság ideálját, amelynek egyértelműen szexuális vonatkozása van. A nemiség és a nemek közötti különbség régebbi keletű, mint a nemzettudat, amelyet legfeljebb a tizenkilencedik századig vezethetünk vissza.

A szexuális eltéréseket maga a nyelv tükrözi. Ezzel szemben a nemzeti különbözőségek sokkal a nyelvek után keletkeztek, és a már kéznél lévő „hasznosították”.

Lévén teljesen autisztikus, a nacionalizmus azért is öngyilkos jelenség, mert az élet törvényszerűleg magában foglalja a valakivel, illetve valakiből való származást. Minthogy törvényszerűleg mindannyian a Másikból — a másik nem, egy másik személy, egy másik kultúra által — születünk, a Másik halála előbb-utóbb saját halálunkat is maga után vonja. A keveredés, nem pedig az egynemű szolipszizmus az, ami kulturális vagy természeti szempontból gyümölcsöző. A Másik által való születést jelképesen is felfoghatjuk, ezáltal társadalmi erejére és nemcsak biológiai jelentésére hívjuk fel a figyelmet. Miközben a világot és környezetünket a Másiktól próbáljuk megtisztítani, vészesen kockáztatjuk saját létünket és biztonságunkat, nem beszélve megújulásunk egyetlen lehetőségéről. A jelenleg dúló balkáni háborúkban — Bosznia–Hercegovina véres összecsapásaihoz hasonlóan — a hivatalos Szerbia is ilyen helyzetbe kényszerítette önmagát.

A nemzettudat öngyilkos hajtőereje nem szándékolt vagy nyíltan tudatosult tény: annak a kóros kísérletnek a következménye, amely az én általi, énből való születés és a Másik iránt semmivel sem tartozás eszméjét kívánja bizonyítani. Tulajdonképpen ez egyfajta születésszabályozási kísérlet, amely egyben a szülés folyamatát is teljesen a magáévá próbálja tenni. Mivel ez fizikailag nem megy, hát majd megy jelképes értelemben.³

VI.

Annak a jelenségnek a közkeletű filozófiai magyarázatai, hogy a nemzet egy férfialakkal azonosul, még az eddig ismertettekénél is mélyebben húzódnak meg. Jelképes világrendünkben csak a hímnem lehet egyetemleges, a női soha. Az általánosítás, akárcsak a képviselő, olyan másik, amely közvetlen kapcsolatban áll a társadalmi hatalommal, lévén, hogy a gondolkodás — többek között — a világ feletti uralom egyik eszköze. Ennélfogva nem létezik olyan egyenértékű

³ E kérdés bővebb filozófiai kifejtését ld. Sloterdijk, 1989.

isteni nőfigura, aki az Atyaúrsten méltó megfelelője lenne; olyan, aki egyszerre volna általános (nemében feltehetőleg semleges) és kizárólag a női nemi modellt testesítené meg. Ugyanez vonatkozik a mindenkori nemzeti vezéralakra is. Az a tény, hogy a Nemzetet és az Államot gyakran nőként azonosítják, ne tévesszen meg minket! A női alakok sokszor hordozzák magukban és hozzák létre (szülik meg) az eszményit, ebből a jelenségből fakad az anyaország fogalma, valamint az ókori vallások istennői. Ám az a tény, hogy a nők magukban hordozzák az eszméket — ezáltal azok jogosultságát szolgálva —, nem jelenti azt, hogy amit hordoznak — az elv vagy a működési forma — női eredetű. Különbséget kell tennünk az eszme hordozója és a hordozott eszme között! Amit jelképes értelemben a női alak magában hordoz, az továbbra is lehet férfias eszménykép, tevékenység vagy tapasztalat.

Az olyan magasztos eszmék női megszemélyesítését, mint pl. „szabadság”, „nemzet”, „bölcesség”, „anyaország” és „tisztaság”, gyakran arra használják alibiként, hogy a hús-vér nőket eltüntessék mind a hagyományos mitológiák, mind az egyidejű politika köréből. A feltételezhetően női figuráknak a világon semmi közük sem lehet ezekhez a jelentős férfieszmékhez, ha konkrét női élményeik vannak. Sőt egyértelműen ugyanaz a helyzet, akár Margaret Thatcher, akár John Major van hivatalban; mindkét esetben férfiágon öröklődik a név és a hatalom, míg a „másik”, a nőági örökösödés biztosítja a férfi diszkontinuitás folyamatosságát.

Ne adjunk hitelt ennek a nézetnek, bár egyes feministák is hirdetik, hogy a nemzetiség (nemzet), amelyet megtámadnak, azonos a nővel, ahogy azt Horvátországról mondták. E hit szerint „Horvátországon erőszakot követtek el, tehát nő”. A nő a nemzet megtestesülése, vagy maga a nemzet, éppen amiatt, mivel a nők helye nincs benne pontosan kijelölve, csupán áttételesen.

Másodsor: Horvátországot azért lehet ilyen egyszerűen a nővel azonosítani, mert kézenfekvő dolog az áldozat nővel való azonosítása. Az áldozat-támadó ellentétpár szintén nemi töltésű, akárcsak a többi ellentétpár.

Harmadszor: a fenti eszme-futtatás bizonyítja, hogy nem annyira helyezi a nemzetudat a nőt középpontba, mint amennyire nőiségtől próbálja megfosztani; elnyomja a nőt, mindenekelet a saját nemzeti csoportján belül. A férfiakban átvitt értelemben megbúvó nőiség és női alkotóelem egyaránt elfojtódik. Mindezek miatt tévedés a megtámadott, a szomszédos (férfi) nemzet által megsértett nemzetet nőként felfogni; jóllehet az erőszak a háború „rendes” vonása.

A férfi-nő háború háború a háborúban, elsődlegesen egy nemzet(iség)en belül, csupán másodsorban két nemzeti csoport között, bár a háborús támadások következtében ez utóbbi jóval látványosabb. Szövevényesebbé teszi a dolgot az a tény, hogy a nők minden szinten jelen vannak, a háború látható és láthatatlan rétegeiben egyaránt, akár együttműködnek, akár nem. A politikai berendezkedés

és a hadi gépezet mindent felölelő rendszerek. Sokkal korábban lendülnek mozgásba, mint hogy a háborús felek fegyvert fognak.

VII.

Yoshikazu Sakamoto így jellemezte a hidegháború utáni helyzetet: „... »rendes rendetlenség.« Ellentmondásos kombinációja a nemzetközi helyzet felszíni stabilizációjának és a belső tartalom zavarosságának. Globális értelemben a világ homogénabb lett: a katonai rendszer egypólusúvá, a kapitalista piacgazdaság szinte teljes körűvé vált; a nemzeti mozgalmak és a demokrácia világszerte elterjedt” (Sakamoto, 1992).

A szocializmus összeomlásával a világ egyetlen nyugati–európai–skandináv pólus köré rendeződött át. Ezt az egypólusosságot a nemzeti–etnikai–vallási megosztottság elszántan és tudat alatt hágja át. Ezzel párhuzamosan, ha mindaz, ami Európában és az ENSZ által — bár lassan és nehézkesen, de — kialakulófélben van, sikerrel végződik, akkor ez egy magasabb szintű, nemzetközi, központi kormány jellegű testület megalakításához fog vezetni. A részérdekek közül a nemzeti jellegűek tűnnek a legelterjedtebbnek a huszadik század végén. Az érdekek aprózódásának az a hátránya, hogy nem ismer határokat. Az önmeghatározás elvét sürgősen és a nemzetközi közösség keretein belül kell újragondolni. De ki az a megfelelő alany, aki ezt véghez tudja vinni? Hol a határ a nemzettudat nemzetállami és öngyilkos áramlatai között, különös tekintettel azokra az apróbb, leendő nemzet(iség)ekre, amelyek — miközben a Másik, illetve Mások ellen merényleteket, gyilkosságokat, pusztításokat követnek el — egyben önmaguk gyilkosai is, a Másikra hagyományozván függetlenségüket?

Pierre Archard egy mostanában készült írásában a „kiterjesztett mi” nyelvi tükröződését vizsgálja, amikor a közlő a nem egyértelmű „mi” névmás alatt megszólított közönségét érti. Az aktuális megnyilvánulásban ez a beszélő hatalmi pozícióját érzékelteti. Az állami szintű (etatista) „mi” használatának is ez az általános vonása. Archard ezt a jelenséget a nemzeti mozgalommal hozza összefüggésbe. Így ír: „Tehát a nemzet fogalma akkor bukkan fel, amikor ellentmondásban áll az érintett országban folytatott politika és a lakosság. Például, ha a kiterjesztett »mi« úgy gondolja, hogy saját államot érdemel, amely különbözik attól, amelyben jelenleg létezik.” (Archard, 1992)

Nem minden „mi” jelent nemzeti „mi”-t. Mindannyian különféle csoportokhoz tartozunk, és az önazonosság körüli zavar nem csak a nőket jellemzi. Az általános értékeket és érdekeket bizonyos uralkodó érdekek kebelezik be. Ugyanakkor az is igaz, hogy az ilyen válságos időben kialakuló egyfajta nemzeti azonosságtudat is a „mi”-ben fogalmazódik meg. Noha a nőket általánosságban és absztrakt

módon szólítja meg az etatista és nemzetileg kiterjesztett „mi”, a teljes nyelvtani-nyelvi rendszer, a mondatalkotás is azt bizonyítja, hogy a nők nem képezik részét az uralkodói helyzetű közlő társadalmi modelljének. Legfeljebb megerősíthetik a férfiakat ebben az uralkodói pozícióban. Ha a hatalmi pozícióból szóló közlő abból a célból használja a kiterjesztett „mi”-t, hogy a férfiakat és a nőket egyaránt bevonja, mégsem ugyanolyan módon fogja őket bevonni. A nőket — igen ellentmondásos módon — inkább formálisan, ami egyáltalán nem illik lényegükhöz; a kivétel szerepét osztva rájuk.

A férfiakat azonban de facto vonja be, mivel — természetesen — ők alkotják a modellt.⁴ A nők mindig csak részben és csupán egyedi, nem pedig általános vonásaik révén — mint (ismeretlen) katonák anyái, mint ápolónők —, „tartoznak” az ellenséghez, ahogy a kurvák is csak arra jók, hogy felcsinálják őket, és ezt is akarják. Minthogy a semlegességbe és egyetemlegességbe öltözött férfiak a hazafiság legfőbb kiteljesítői, a nők ebben csak alárendelt szerephez juthatnak.

Ez a magyarázata annak, hogy „mi nők” nem lehetünk hitelt érdemlő politikai célpont a hagyományos politika és gondolkodás nézőpontjából, amely szerint az egyetemlegesnek és semlegesnek tekintett férfigmodell világszerte győzedelmeskedett. Ebben a modellben a nőknek esélyük sincs. Ezt az egész rendszert kell megváltoztatni. Az emberi faj általános szerkezetében akadnak más lehetőségek is, amelyek közül néhányat még nem próbáltunk ki. A nemek szerinti különbség kérdése történeti. Belátható tehát, hogy ennek is változásra van szüksége; bízunk és cselekedjünk is e változás érdekében.

Battyán Katalin fordítása

IRODALOM

ARCHARD, PIERRE (évszám nélkül). *Discourse and social praxis as building up nation and state.*

Kézirat.

COOPER, HELEN M.–MUNICH, ADRIENNE–SQUIER, SUSAN MERRILL (szerk.) 1989. *Arms and the woman: War, gender, and literary representation.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

FREMAN, BARBARA 1989. Epitaphs and epigraphs: “The end(s) of man”. Lásd Cooper et al.

HIGONNET, MARGARET R. 1989. Civil wars and sexual territories. Lásd Cooper et al.

MARCUS, JANE 1989. Corpus/corps/corpse: Writing the body in/at war. Lásd Cooper et al.

SAKAMOTO, YOSHIKAZU 1992. Un entretien avec Yoshikazu Sakamoto. In: *Le Monde*, December 2.

SCARRY, ELAINE 1985. *The body in pain. The making and unmaking of the world.* New York: Oxford.

SLOTERDIJK, PETER 1989. *Eurotaoismus. Zur kritik der politischen Kinetik.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

THEWELEIT, KLAUS 1987. *Male Fantasies.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

⁴ Az általam közölt példában a nők és a férfiak nyilvánvalóan nem tudnak azonos módon identifikálódni sem az Atyaistennel, sem a Nemzet Atyjával.